

OBSAH

J. Horecký: K metóde terminologickej práce	3
Názvoslovie v obalovej technike	10
Z terminológie rastlinnej výroby (šľachtenie)	13
R. J. Vanžiková: Z meďarsko-slovenskej hydínárskej terminológie	25

POZNÁMKY A DISKUSIE

L. Dvoň: Skloňovanie názvov šachových figúr, pomenovaných podľa mien osôb alebo zvierat mužského rodu	23
---	----

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

ROČNÍK VIII - 1960 - ČÍSLO 1

Vydáva

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký

Tajomníčka redakcie Gertrúda Tanušková

Redakčná rada: dr. Ferdinand Buffa, dr. Ján Horecký,

Viera Slivková, Gertrúda Tanušková

Redaktorka časopisu Terézia Zachardová

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vychádza mesačne raz

Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 2,-

Rozširuje a doručuje Poštová novinová služba v Bratislave

Objednávky prijíma každý poštový úrad aj doručovateľ

Rukopis zadaný v novembri, vytlačený v decembri 1960

Vytlačili Polygrafické závody, národný podnik, závod 2, Bratislava

Povolené výmerom PIO č. 12067/54-IV/2. A-654749

8

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE

ROČNÍK VIII
1960

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

BRATISLAVA

K METÓDE TERMINOLOGICKEJ PRÁCE

Ján Horecký

Vyššie desaťročná aktívna účasť slovenských jazykovedcov na ustaľovaní i tvorení slovenskej terminológie, ale i opakujúce sa hlasy o nedostatkoch a chybách tejto práce nútia nás znova sa zamyslieť nad tým, či sú naše metódy správne a či je cieľ normalizovať slovenskú terminológiu ešte stále aktuálny.

Aby sme mohli odpovedať na prvú otázku, treba si predovšetkým ujasniť, v akých prípadoch vlastne vzniká úloha utvoriť nový termín.

Niet pochybností, že táto úloha vzniká vtedy, keď sa vynájde nejaký nový stroj, nový prípravok alebo keď sa vo vede vypracuje nový pojem. Nedávno napr. istý pracovník v stavebníctve vynášiel novú hmotu a pomenoval ju *nadymit*, zrejme analogicky podľa názvov iných látok zakončených na *-it*, vychádzajúc pritom z českého slovo tvorného základu *nadýmät se*, t. j. zväčšovať svoj objem.

Pravda, takýchto prípadov samostatného tvorenia v niektorom z našich jazykov je pomerne málo. Vo veľkej väčšine prípadov sa nový pojem vytvorí v oblasti iného jazyka, nie v slovenčine, a potom vzniká potreba tento inojazyčný názov previesť do slovenčiny. Tak sa napr. utvorili názvy *počítač*, *pamäť* v názvosloví počítačích strojov kalkovaním, doslovným prekladom angl. názvov *counter*, *memory*. Netreba zdôrazňovať, že kalkovanie je veľmi častým prostriedkom na tvorenie nových termínov vôbec.

Veľmi často sme nútení tvoriť alebo kalkovať nový termín preto, že sa medzinárodnou dohodou zmenil doterajší systém a zaviedli sa nové názvy. Názorným príkladom môže byť anatomické názvoslovie, pre medzinárodné potreby ustálené v latinkej podobe. Ak posledná redakcia tohto názvoslovia (parížska) zavádza napr. nové názvy *nucleus supraopticus*, *radiatio acustica*, *nervus vascularis vertebralis*, *porus gustatorius*, treba pre ne hľadať vhodné ekvivalenty aj v slovenčine. Môžu to byť napr. názvy *jadro nadočného nervu*, *rozvetvenie sluchového nervu*, *stavcový cieľový nerv*, *chuťový otvor* a pod. Ba slovenské

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký
Tajomníčka redakcie Gertrúda Tanušková
Redakčná rada: dr. Ferdinand Buffa, dr. Ján Horecký,
Viera Slivková, Gertrúda Tanušková

názvoslovie sa musí prispôbiť aj zmenám, ktoré nastali v jazykovej podobe už jestvujúcich názvov. Ak sa názvy *musculi oculi*, *sulci cerebelli* zmenili na *musculi bulbi*, *fissurae cerebelli*, treba aj doterajšie slovenské názvy *svaly oka*, *brázdy mozočka* zmeniť na podobu *svaly očnej gule*, *štrbiny mozočka*.

Napokon sa môže stať, že nejde o nový pojem, ale iba o taký pojem, o ktorom sa doteraz v slovenčine nepísalo, pretože nebolo literatúry o danom predmete. Dokiaľ nebolo slovenskej stavebnickej literatúry, nepísalo sa napr. o „přihradovom nosníku“, ani o tom druhu tehly, ktorý sa v češtine volá *vepřovice*. Až s rozvojom pôvodnej (často i preloženej) odbornej literatúry vznikla potreba slovenských názvov a utvorili sa názvy *přehradový nosník* a *hlinovka*.

Podobný prípad vzniká vtedy, keď v „predliterárnom“ období jestvujú iba slangové názvy typu *majzel*, *cóľštok*, *šteker*, *fald*, *hóľfald*, *šlic*, *štich*, *prejz*. Pre literárne potreby, pre použitie v prácach napísaných v spisovnom jazyku sa taketo slangové názvy nahrádzajú spisovnými a zavádzajú sa názvy *sekáč*, *meter*, *zásuvka*, *záhyb*, *protizáhyb*, *rúzpórok*, *steh*, *korýtko*. Prechod od slangových názvov k spisovným nie je špeciálnym slovenským zjavom, ale je známy aj v iných jazykoch. V češtine sa napr. tento prechod začal v jungmannovskom období.

Vo všetkých uvedených prípadoch ide o tvorenie nových názvov. Sú však aj prípady, že jestvuje niekoľko názvov a z nich treba niektorý normalizovať.

Najjednoduchší je taký prípad, že pojem je už dávno známy, má v našom jazyku i svoj názov, ale z neznalosti tohto názvu sa zavádza nový názov, obyčajne z iného jazyka. Len preto, že prekladatelia odborných prác, resp. učebníc z češtiny nepoznali slovenské názvy rožný *dobytok*, *ratica*, *mechúrnik*, *dotyčnica*, mohli zavádzať názvy *skot*, *spárkatá zver*, *láčkovce*, *tečna* a pod. Tak isto iba z neznalosti domácich názvov mohli do istého prekladu preniknúť názvy *olovený obal*, *izolujúci obal*, *vodivý prameňec*, hoci odborníkom sú známe staré názvy *olovený plášť*, *izolácia*, *zlanované jadro* (porov. SON V, 58—59).

Niekedy máme k dispozícii dokonca niekoľko domácich názvov, najmä názvov zvierat a rastlín, takže treba pre spisovné používanie normovať iba jeden z nich. O Feriánc v práci *Slovenské názvoslovie vtákov* (Bratislava 1958) uvádza napr. pre vtáka *Caprimulgus* tieto ľudové názvy: *čoura*, *drimľuh*, *hejuz*, *hórna lastovička*, *húla*, *jarabák*, *kozodoj*, *kozol*, *kozujka*, *lelek*, *lelok*, *ležajka*, *ležák*, *ležak*, *lolek*, *májovka*, *muchiár*, *nočná lastovička*, *nočnár*; *nošná lastovička*, *nošná lastovic*, *nošná lasto-*

viška, *nošný šták*, *štek*, *zorka*, *žičala*. S ohľadom na doterajší úzus normoval názov *lelek*.

Pri normalizačtorskej práci sa posudzujú všetky jestvujúce termíny daného odboru. A tu sa môže zistiť, že niektorý termín nevyhovuje vecne. Napr. pri rozbere názvu *suchá destilácia* sa zistilo, že ide iba o obrazné vyjadrenie procesu destilácie, lebo v skutočnosti aj pri tejto „suchej“ destilácii vzniká kvapalina. Preto sa zaviedol presnejší názov *rozkladná destilácia*. Tak isto pri názve *bod mrazu* vysvitlo, že pri väčšine látok nejde o mrznutie v takom zmysle, ako ho poznáme pri vode, ale o zmenu kvapalného skupenstva na tuhé čiže o tuhnutie. Preto bolo logické utvoriť názov *bod tuhnutia*.

Inokedy sa zistí, že skúmaný termín nevyhovuje jazykove, pretože je utvorený z takého slovotvorného základu, ktorý v slovenčine nevyskytuje. Ak máme napr. sloveso *prchaf* a nepoznáme v tomto význame sloveso „tekať“, musíme aj názov *tekovosť* zmeniť na *prchavosť* a *teková látky* na *prchavé látky*. Ak nemáme sloveso *dusať* alebo *pechovať*, zmeníme aj *pechovanie* na *ubíjanie* a *dusadlo* na *ubijadlo*.

Niekedy zase zistíme, že pre daný pojem je vhodnejšia iná prípona, než ktorá sa dosiaľ používala. Ak napr. vieme, že hromadné názvy látok sa tvoria príponou *-ivo*, zmeníme názov *ostridlo* na *ostrivo*.

Takýto postup nie je nijaká slovenská špecialita. V ktoromkoľvek zošite odporúčaných termínov, ktoré vydáva Komisia pre technickú terminológiu pri Akadémii vied SSSR, možno nájsť značný počet termínov, ktoré sa pre svoju vecnú alebo jazykovú nevhodnosť označujú ako neodporúčané.

Neodporúča sa napr. *sverchdaulenije* proti *manometričeskoje daulenije*, *vodosmeščenije* proti *vodoizmeščenije* (č. 39), *terrikonik* proti *porodnyj otval*, *blok* proti *zachodka* (č. 5), *šempel*, *mačik*, *štender*, *babla* proti *stojka*, *rošpan* proti *rasporka*, *vanđrut* proti *pogon* (č. 9) a pod.

Netreba zdôrazňovať, že ani tvorenie nových termínov ani ustaloenie termínov nemá byť otázkou náhodného postoja niektorého pracovníka. V obidvoch prípadoch treba postupovať podľa istých zásad. A pretože terminológia je súčasťou slovej zásoby jazyka, treba pracovať predovšetkým podľa teoretických zásad jazykovedných.

V našom časopise sa od jeho prvých čísel venovala veľká pozornosť práve týmto teoretickým otázkam. Zhrnul som ich v práci *Základy slovenskej terminológie*, no jednako treba na ne znova upozorniť.

V podstate nejazykovou zásadou, ktorá sa však nakoniec prejavuje aj v jazykovej podobe termínov, je zásada, že termín má vyjadrovať systematické vzťahy medzi pojmami. Na túto zásadu sa neobyčajný dôraz kladie práve v práci Komisie pre technickú terminológiu pri AV SSSR, keď sa hovorí, že „vedecká terminológia musí tvoriť nie iba súhrn slov, ale systém názvov určitým spôsobom medzi sebou spätých; v tom je základný rozdiel medzi len terminológiou a vedeckou terminológiou“.

Systémová spätosť sa najčastejšie vyjadruje používaním rovnakej prípony pre tvorenie názvov nejako spätých. Napr. v chémii sa všetky soli označujú príponou *-an* (*síran, dusičnan*), všetky nasýtené uhľovodíky príponou *-án* (*pentán, tridekán, tetrakontán, cyklohexán*).

Základnou jazykovednou zásadou pre tvorenie termínov je, že termín má už svojou podobou (najmä ak tvoríme celkom nový termín) vyjadrovať vzťah k tomu pojmu, ktorý sa pomenúva, má zachycovať niektorý z jeho charakteristických znakov.

V anatomicom názve *podžalúdková žľaza* sa vyjadruje, že ide o žľazu uloženú pod žalúdkom. V názve *odštokovač* sa ukazuje, že ide o zariadenie na zbavovanie ostí. V názve *páskavka zemiaková* proti čes. *mandelinka* sa zdôrazňuje, že typickým znakom tohto chrobáka sú pásy.

Možno povedať, že názov je tým lepší, primeranejší a výstižnejší, čím názornejšie zachycuje istý príznak, čím lepšie na ňom vidieť motiváciu. Zásada jasnej a správnej motivácie úzko súvisí s tézou, že termín je plnoprávnou zložkou slovnéj zásoby, ba často tou zložkou, ktorou sa slovná zásoba najčastejšie obohacuje. Toto obohacovanie bude čoraz viac postupovať pri dnešnej polytechnizácii výchovy. Práve vzhľadom na polytechnizáciu celého nášho života treba sa usilovať, aby termíny neboli v našom jazyku čímsi exkluzívnym, ale aby boli čo najviac zrozumiteľné. Práve z týchto hľadísk termín nemá byť symbolom, etiketou, hieroglyfom, ale motivovaným pomenovaním.

Z ohľadu na polytechnizáciu vyplýva aj zásada spisovnosti termínu. Znamená to, že za termíny nevyberáme slová, ktoré majú expresívny ráz (napr. *gágor*), ale slová štylisticky neutrálne (*hrtan*). Neustaľujeme ani slová slangové (*šrank, šroub, šroubovák*), ale spisovné *rozvod, skrutka, skrutkovač*. Zásada spisovnosti ďalej znamená, že termín nemá byť tvorený podľa neživých alebo odumierajúcich slovtvorných modelov, resp. „terminotvorných“ postupov. Ak máme poruke živý slovtvorný model pre tvorenie názvov prístrojov, pomôcok od sloves prí-

ponou *-dlo*, nemôžeme prijať názov *tiahlo*, ale treba ustáliť názov *tahadlo*. Ak sa strojárské termíny netvoría podľa názvov zvierat, nemôžeme slangový názov *šnek* nahradiť slovom *šlimák*, ale siahame k spisovným názvov *závit, závitovka*.

Napokon z praktických potrieb vyplýva zásada nosnosti termínu. Znamená, že ako termín lepšie vyhovuje také slovo, od ktorého sa dajú tvoriť ďalšie potrebné názvy, napr. aspoň prídavné mená. Preto proti *červený smrek* zavádzame *smrekovec*; príd. meno *smrekovcový* je úplne pravidelné, kým príd. meno „červenosmrekový“ by bolo celkom neobvyklé.

Ako sme už ukázali na začiatku, nové termíny sa netvoría vždy v oblasti nášho jazyka, ale v iných jazykových oblastiach a odtiaľ sa preberajú alebo kalkovaním alebo priamym prevzatím cudzojazyčného slova, resp. prevzatím a adaptáciou medzinárodného slova (*televízia, informácia, bit*). Je to prirodzený dôsledok toho, že popri sebe žijú a vzájomne si vymieňajú svoje poznatky pracovníci rozličných národov.

Vieme, že slovná zásoba je najviac preniknuteľnou oblasťou jazykového systému, že slovná zásoba jedného jazyka najľahšie prijíma a svojím spôsobom spracúva (hláskoslovne i významovo) slová z iného jazyka, spravidla vyspelejšieho.

Najprirodzenejšie je takéto prenikanie slov, a tým viac termínov, do takého jazyka, ktorý je v pomere k prijímajúcemu jazyku kultivovanejší, lepšie prepracovaný, najmä ak ide o jazyky príbuzné a preto veľmi blízke svojou hláskoslovnou, slovtvornou i sémantickou štruktúrou. Takáto situácia je veľmi vypuklá práve vo vzťahu češtiny a slovenčiny.

Už sa častejšie konštatovalo, že slovná zásoba slovenčiny, najmä jej terminologická časť, oddávna sa vyvíjala pod priamym vplyvom češtiny. Pravda, špeciálnejších výskumov o konkrétnych prípadoch preberania slov z češtiny zatiaľ niet. Pri podrobnejšom výskume sa podľa našich zistení (porov. Základy slovenskej terminológie, s. 11 a n.) ukáže, že slovná zásoba slovenčiny sa vyvíjala v ustáviťom riešení protikladov medzi tvorením slov z vlastných zdrojov a preberaním z češtiny.

Pri skúmaní súčasného stavu sa ukazuje, že práve medzi takými blízkymi jazykmi, ako sú čeština a slovenčina, nemožno preberať slová úplne ľubovoľne. Je to preto, že každý priemerne vzdelaný používateľ spisovného jazyka si dobre uvedomuje najmä hláskoslovnú a slovtvornú štruktúru češtiny i slovenčiny a preto vie posúdiť všetky prípady nezahyby týchto štruktúr.

V uvedenej práci o slovenskej terminológii (74—83) i pred-

tým v časopise Slovenské odborné názvoslovie (II, 1954, 257 až 261) som už poukázal na isté rozdiely hláskoslovné, slovotvorné, lexikálne i sémantické, ktoré zabraňujú preberať isté české slová do slovenčiny.

Neprítomnosť začiatkovej skupiny *j+i* zabraňuje preberať do slovenčiny české slová ako *jitro, jíl, jímka*. Neprípustnosť skupiny *j+ie* zabraňuje prevziať do slovenčiny slová ako *soustrojí*, kde čes. prípona *-i* božpovedá práve slovenská prípona *-ie*. Pretože niet v slovenčine slovotvorných prípon *-či* a *-tko*, nemožno preberať slová ako *výberčí, mluvíč, náhončí, kružítko, kapátko, merítko*. Lexikálne rozdiely typu *baník—horník, bielížeň—prádló, zemědělství—poľnohospodárstvo, karfiol—květák* ukazujú, že netreba preberať z češtiny názvy pre také pojmy, ktoré už v slovenčine jestvujú. Pravda, v takých prípadoch, kde slovo preberané z češtiny vhodne diferencuje význam, je prevzatie účelné. Ide o také slová ako *riadil, jazdil, jazda*, ktoré znamenajú významové obohatenie slovnej zásoby slovenčiny. Napokon treba rešpektovať aj čisto sémantické rozdiely, ktoré zabraňujú preberať slová hláskoslovné i slovotvorne rovnaké, ale s odlišným významom v češtine i slovenčine. Ak slovo *plat* nemá v slovenčine aj význam „platenia“, nie je účelné ho preberať tam, kde vystačíme so slovom *plata*. Tak isto nie je účelné preberať slovo *lichva*, ak vieme, že v slovenčine je tu slovo *úžera* a že okrem toho slovo *lichva* má význam „statok“.

Zo skutočnosti, že slovotvorné systavy češtiny a slovenčiny sú také blízke, vyplýva, že v novoutvorených slovách bude spravidla úplná zhoda, kým v slovách neodvodených, starých, budú najväčšie rozdiely. V názvosloví vtákov a rastlín budú rozdiely oveľa väčšie než v terminológii televízie, pretože pre zvieratá a rastliny jestvujú staré domáce názvy, kým pre televíziu sa názvy tvoria — a to vcelku pomocou rovnakých slovotvorných modelov v češtine i slovenčine.

Nemáme síce poruke štatistiku rovnakých a odlišných slov v botanike a zoológii, ale situáciu osvetlia pomery vo vojenskej terminológii a v terminológii počítačich strojov.

Vo vojenskej terminológii, ako zistili pracovníci Ministerstva národnej obrany (porov. Vojenství 1959, č. 3, s. 98), z 544 termínov z oblasti výcviku a bojovej činnosti vojsk je 514 termínov zhodných a iba 30 odlišných. V terminológii číslicových a analógových počítačov (pozri návrh v SON VII, 1959, 325—341) z 230 názvov sú iba tri odlišné, a to *tiskárna—tlačiareň, měřítko—mierka a číadlo—snímač*.

Pravda, ani takáto veľká blízkosť českej a slovenskej termi-

nológie nemôže viesť k názoru, že všetko, čo je v češtine, musí byť práve v takej podobe aj v slovenčine. Znamenalo by to popretie zásady, že slovenčina je samostatný spisovný jazyk samostatného národa, a znamenalo by to aj vyhlasovanie zásady, že mierou jedného jazyka má byť iný jazyk. Takéto teórie by viedli k nadradžovaniu jedného jazyka nad druhý a od toho by bol iba krok k nadradžovaniu jedného národa nad druhý.

Skúsenosti zo Sovietskeho sväzu ukazujú, že je účelné a pritom neodporuje zásadám rovnosti všetkých národov, keď sa odlišujú jazyky so starým spisovným jazykom, ako je ruština, arménčina, gruzinčina, od jazykov s mladým spisovným jazykom, ako je evenkinský, nenecký a mansijský. J. D. Dešerijev v knihe *Razvitie mladopismenných jazykov narodov SSSR (Moskva 1958)* názorne ukazuje, že v mladých jazykoch prevláda preberanie z ruštiny a cez ruštinu z iných jazykov. V evenkinskom jazyku sú napr. ruské slová ako *gruša, jablko, višňa, kapusta, morokov* — prebrali ich zrejme preto, že tieto plodiny prislúsníci evenkinského jazyka nepoznali a preto nemali ani názvy pre ne. V starých jazykoch sa tvoria nové názvy predovšetkým na základe vlastnej slovnej zásoby a podľa vlastných slovotvorných modelov.

Netreba dokazovať, že vzťah slovenčiny a češtiny nemožno kvalifikovať ako vzťah evenkinského jazyka k ruštine.

Treba však dokazovať, že vzťah češtiny a slovenčiny nie je len otázkou jazykovou a jazykovednou, ale aj otázkou spoločenskou. Nejde len o to, že všetci Slováci — ako je to v spoločnom socialistickom štáte prirodzené — sú v každodennom priamom styku s češtinou. Dôležitou okolnosťou pri posudzovaní tohto vzťahu je skutočnosť, že nie všetci prislúsníci slovenského národa majú potrebný stupeň jazykovej kultúry. Vyšvetľovať tieto rozdiely v jazykovej kultúre a ich príčiny nie je našou úlohou.

Treba však otvorene konštatovať, že mnohí vedeckí pracovníci pri posudzovaní slovenskej terminológie vidia najvyššiu mieru nie v kritériách, ktoré sme naznačili na začiatku, ale práve len v češtine, uplatňujúc pritom často len svoje subjektívne hľadiská. Sú to spravidla takí pracovníci, ktorí sa školili v českých školách a ústavoch, študovali českú literatúru a nemali pritom čas osvojiť si slovenskú jazykovú kultúru. Je pritom prirodzené, že to sú dosť často starší pracovníci, u ktorých sa niekedy prejavujú aj v posudzovaní jazykových otázok ohlasy buržoáznej teórie o jednotnom československom národe a o jednom československom jazyku.

Inak je to u mladších pracovníkov. Tí často sami prichádzajú s návrhmi na slovenskú terminológiu svojho odboru, lebo chápu, že slovenčina je ich materský jazyk a že ju treba rozvíjať aj v odboroch, v ktorých začínajú pracovať. Títo pracovníci zároveň správne vidia, že by nebolo správne z odbornej terminológie vytvárať takú oblasť slovnej zásoby slovenčiny, ktorá by sa zámerne mala vzdávať od celkovej slovnej zásoby slovenčiny a ktorou by sa vedeckí pracovníci mali dostávať do akéhosi nadradeného postavenia voči ostatným príslušníkom národa. Prítom pokladajú za prirodzené spolupracovať s českými partnermi, čítať českú literatúru, ba i prispievať do celoštátnych časopisov. Nemožno teda povedať, že by starostlivosť o slovenskú odbornú terminológiu a láska k rodnému jazyku bola u nich prejavom buržoázneho nacionalizmu. No neprejavuje sa u nich ani nacionalný nihilizmus.

Existencia tejto skupiny vedeckých pracovníkov a ich úprimný záujem o kultúru jazyka ukazuje, že pri práci na ustaľovaní a tvorení slovenskej terminológie sa nezabúda ani na toho dôležitého činiteľa, akým je činiteľ spoločenský. Správne sa zdôrazňuje, že do spoločného používania vojde iba taký termín, ktorý sa uchyti v každodennom styku. Treba však doplniť, že záleží aj na tom, do akej spoločnosti sa nový termín dostane — či do spoločnosti naklonenej priaznivo alebo spoločnosti ľahostajnej, ba dokonca nepriateľskej.

Skutočnosť, že v dnešnej situácii jestvuje rozsiahla skupina vedeckých pracovníkov, ktorí aktívne pracujú na ustaľovaní slovenskej terminológie a ktorí používajú takto ustálenú terminológiu vo svojich vedeckých prácach, v prednáškach na vysokej škole i v skriptách a učebniciach, svedčí nám dosť jednoznačne, že veľká väčšina termínov, ktoré sme ustálili za posledných pätnásť rokov, bola utvorená dobre, že dobre spĺňa nielen požiadavky odborné a jazykové, ale aj požiadavky spoločenské.

NÁZVOSLOVIE V OBALOVEJ TECHNICE

krhkosť

vlastnosť materiálu porušiť sa za daných podmienok bez zjavnej plastickej deformácie v miestach porušenia

lámavosť lepenky

spôsobilosť lepenky znášať ohýbanie cez ostrú hranu bez narušenia súvislej väzby povrchu. Vyjadruje sa uhlom, o ktorý možno lepenku ohnúť až do narušenia povrchu

lepivosť

vlastnosť daná odporom, ktorý sa musí prekonať, aby sa od seba oddelili dve zlepené vrstvy materiálu. Skladá sa z príľnavosti (adhézie) a súdržnosti (kohézie) jednotlivých častíc

ohybnosť

schopnosť materiálu zmeniť svoj pôvodný tvar pri určitom vonkajšom namáhaní (ohybom) bez toho, že by sa porušil

prieťažnosť

rozdiel meranej dĺžky skúšanej látky v okamžiku pretrhnutia a pôvodnej meranej dĺžky pred pretrhnutím, vyjadrený v percentách pôvodnej dĺžky

tržná dĺžka

pevnosť papiera vyjadrená dĺžkou pása papiera, pri ktorej sa tento pás voľne zavesený pretrhne vlastnou váhou v mieste závesu; udáva sa v metroch

pevnosť v ohybe

náspätie, pri ktorom sa zlomí skúšobná látka namáhaná ohybom

menovitý obsah obalu

obsah zistený pomocou menovitých rozmerov

skutočný obsah obalu

obsah určujúci množstvo náplne, zistený obvykle praktickým meraním

menovitý rozmer obalu

rozmer obalu určujúci úplne jeho veľkosť bez uvedenia tolerancií; menovité rozмеры sa uvádzajú v mm

rozmerová stálosť papiera

vlastnosť papiera nemeniť svoje rozmery vplyvom zmien vlhkosti prostredia

tara

rozdiel medzi brutto a netto váhou zásielky; rovná sa váhe obalu

váha jemných plechových obalov

váha kompletného obalu; uvádza sa v kg pre 1000 ks s uvedením príslušnej tolerancie

rysová váha

váha 1000 hárkov alebo listov papiera alebo kartónu vyjadrená v kg; v cudzine často váha 480 alebo 500 hárkov alebo listov vyjadrená buď v kg alebo v librách

film

tenký povlak, ktorý vzniká nanášaním látky v tekutom stave na daný podklad a ktorý po nanosení ostáva tekutý (napr. olejový film) alebo stuhne (napr. náterový film)

folia

rovná, za normálnej teploty ohybná hmota z plastických látok alebo kovu rôznej hrúbky

hadicová fólia

fólia z plastickej látky vytlačená kruhovou hubicou do tvaru hadice. Prevažne sa používa na výrobu vreciek

bombáž

zmena tvaru pri plechových obaloch (konzervách) spôsobená chemickou alebo mikrobiologickou alebo spoločnou koróziou; vyznačuje sa tým, že veko, dno alebo steny sú vyklenuté (vyduté)

korózia

chemické alebo elektrotechnické škodlivé pôsobenie kvapalín alebo plynov, zriedkavejšie tuhých látok na obalový materiál. Niektoré látky koróziu podporujú (akcelerátory), iné spomaľujú (inhibitory). Obaly sa chránia pred korodujúcimi látkami obsiahnutými v balenom tovare lakovaním špeciálnymi lakmi. Pred účinkom korózie vplyvom prostredia (atmosferická korózia) chráni sa balený tovar špeciálnymi obalmi so zníženou priepustnosťou pre nebezpečné prostredie

vnútorná povrchová úprava

súhrn opatrení, ktorými sa zamedzuje pôsobenie škodlivých vplyvov základného materiálu na obsah obalu a naopak

vonkajšia povrchová úprava

súhrn opatrení, ktorými sa jedná bráni povrchu obalu pred pôsobením vonkajších vplyvov, jedná sa zlepšuje vzhľad obalu za účelom zvýšenia estetického i komerčného účinku

vlhkosť

obsah chemicky neviazanej vody v hmote; vyjadruje sa v %

relatívna vlhkosť vzduchu

pomer absolútnej vlhkosti k maximálnej vlhkosti, aká by bola pri nasýtení vzduchu parami; meria sa v % hygrometrom

aerosól

také jemné rozptýlenie kvapalnej alebo tuhej fázy príslušnej látky vo vzduchu alebo inom plynnom prostredí, ktoré tvorí stabilný systém. V širšom zmysle sa dnes ako aerosóly označujú tie výrobky, ktoré sa zo svojich obalov rozprašujú, príp. vytláčajú vhodným (voči balenému výrobku a použitému obalu inertným a zdravotne pre dané účely nezávadným) stlačeným skvapalneným plynom

etiketa, menej vhodné viñeta

potlačená nálepka (z papiera, upraveného papiera, hliníkovej fólie a pod.) rôznych tvarov, obsahujúca názov a údaje o výrobku. Býva väčšinou výtvarne spracovaná a slúži tak i na reklamné účely. Etiketa sa spravidla na obal nalepuje, menej často zavesuje

vpaňovaná etiketa = trvalá etiketa

etiketa nanášaná pri teplotách od 400 °C do 800 °C na sklo, porcelán, alebo kameninu sieťkovou tlačou

tvarovacia teplota

teplota, na ktorú treba hmotu (polotovár) ohriať, aby sa dala dobre tvarovať

tvrdiaca teplota

teplota, pri ktorej prebieha tvrdenie plastickej látky, či už použitej ako lepidlo, lisovacia hmota, lak alebo inak

konzerva

výrobok upravený tak, že je plnohodnotnou zdravotne nezávadnou a z hľadiska spotreby (pri akostnom obale a správnej výrobe) prakticky neobmedzene trvanlivou potravinou

polokonzerva

výrobok (potravina) konzervovaný prísadami alebo obmedzenou sterilizáciou tak, že jeho trvanlivosť je daná len po obmedzený čas

poloprevádzka

fáza riešenia určitého problému, pri ktorej sa overujú výsledky získané laboratórnymi pokusmi pred zavedením do výroby. Obvykle sa používa v poloprevádzke zariadenie, ktoré je analogické prevádzkovému zariadeniu

polotovár

označenie pre medzivýrobok, ktorý sa získava zo základnej suroviny, ale musí sa ďalej opracovať na konečný výrobok

prírez

polotovár z dreva alebo iného materiálu (lepenka, plech atď.) slúžiaci na výrobu obalov

smer výroby

smer, ktorým je papier unášaný pri výrobe na papierenskom stroji. Smer pozdĺžny je totožný so smerom výroby. Smer priečný je kolmý na smer výroby. (Mechanické a fyzikálne vlastnosti papiera sú pri oboch smeroch rozdielne.)

výlisk

predmet vyrobený z tvárneho materiálu vylisovaním vo forme

výsek

vyseknuté prírezu do požadovaného tvaru

príseok

štrbinové preseknutie prírezu

Podľa nárhu normy ČSN 01 9900

Z TERMINOLÓGIE RASTLINNEJ VÝROBY

(šľachtenie)

agrotechnické sortové pole

pozemok pre skúšanie nových odrôd za rôznych agrotechnických podmienok

alokarpia

výsledok alogamie pri rastlinách

archesporiálne pletivo

pletivo peľníc, z ktorého vznikajú peľové zrná

bezprostredný výber

výber robený priamo vo východiskovom materiáli bez predbežného kríženia

blízkopribuzenské rozmnožovanie

rozmnožovanie cestou oploďňovania v rámci kmeňa (rodiny)

blok

skupina viacerých odrôd, príp. pokusných variantov porovnávaných navzájom alebo so štandardom

bloková metóda

metóda hodnotenia odrodového materiálu, pričom základnou jednotkou je blok, v ktorom sú zastúpené alebo všetky pokusné členy (úplný blok) alebo ich časť (neúplný blok); počet opakovaní je ľubovoľný

čistá línia

homozygotné potomstvo jednej rastliny získané autogamiou

dedičná premenlivosť

prenášanie zmien získaných v ontogenéze na potomstvo

dedičnosť krížom

dedičnosť, ktorá sa prejavuje tým, že sa znak viazaný na pohlavie prenáša z otcov na dcéry a z matiek na synov

 dodatočné opeľovanie = dodatočné doopeľovanie = doopeľovanie

spôsob zvyšovania úrody semena umelým zásahom do procesu opeľovania

druh

skupina morfológicky a fyziologicky zhodných jedincov navzájom krížiteľných a spravidla pohlavne izolovaných od iných druhov

dvojdomosť

výskyt samčích kvetov na jednom, samičích na inom indivíduu príslušnej taxonomickéj skupiny

dvojitý hybrid

produkt kríženia medzi dvoma jednoduchými hybridmi $(A \times B) \times (C \times D)$

dynamické odrodové skúšky

odrodové skúšky, v ktorých sa zisťuje dynamika prírastku hospodársky cennej produkcie

ekologické odrodové skúšky = medzistaničné odrodové skúšky

skúšky výkonnosti odrody v rozličných podmienkach prostredia

ekotyp

skupina biotypov vo vnútri ekospécie, vzniknutá ako dôsledok genotypického prispôsobenia sa podmienkam prostredia

elita = elitná rastlina

1. produkt umelého výberu ako samostatnej šľachtiteľskej metódy, príp. v spojení s predchádzajúcou hybridizáciou,
2. stupeň množenia vyšľachteného materiálu

elitná kmeňová rastlina

rastlina vybraná ako východiskový materiál pre kmeň pri cudzoopelivých rastlinách

elitné osivo

osivo získané množением elitných rastlín

elitné semeno

semeno z elitných rastlín ako východiskový materiál semenárskeho procesu

empirický výber

výber celých parcel s pekným porastom na osivové účely

evidenčná plocha = evidenčný dielec

plocha, úroda ktorej sa používa na vyhodnotenie výkonnosti

genetický rozbor

rozbor dedičných vlastností jedinca

gérový rozbor

rozbor vlohovej výbavy jedinca

hmyzoopelivosť

prenášanie peľu hmyzom

homogónia

rovnaká výška blízien a prašníkov

hromadný výber

metóda umelého výberu, pri ktorej sa semeno z rastlín vybraných z populácie mieša a hromadne vysieva

hromadný výber každoročný

hromadný výber opakovaný každoročne v priebehu šľachtiteľského postupu

hromadný výber opakovaný

hromadný výber viackrát opakovaný v priebehu šľachtiteľského procesu

hybridná škôlka

škôlka na skúmanie potomstiev krížencov

incest

získavanie potomstva autogamiou z jednej rastliny

informačné odrodové skúšky

skúšky, v ktorých sa odrodový materiál sleduje za účelom poznania jeho znakov a vlastností

inkompatibilita

1. neschopnosť peľu oplodniť vaječnú bunku,
2. zlá afinita pri vrúbľovaní

intervarietálna hybridizácia

križenie príslušníkov rôznych variet

izolácia

ochrana pred nežiadúcim opelením v šľachtiteľskej práci (pergame-nové, látkové vrecká, vzdialenosť, umiestňovanie vyšších porastov medzi izolované stĺ.)

jarovizácia

prvé vývojové štádium v ontogenéze rastlín (Lysenko)

jednodomosť

výskyt samčích a samicích jednopohlavných kvetov na tom istom indivíduu

jednoduchá korelácia

vzájomný vzťah medzi dvoma premenlivými znakmi alebo vlastnosťami

jednoduchý hybrid

produkt križenia dvoch čistých líní (A×B)

jednorazový hromadný výber

hromadný výber vykonaný iba raz v procese šľachtiteľského postupu

kastrácia kvetov

odstraňovanie samčích pohlavných orgánov z obojakých kvetov

kmeň

potomstvo jednej matky cudzoopelivých rastlín

kmeňová matka

východisková éлита pre kmeň

kombinačná schopnosť

schopnosť dávať vysokoúrodné hybridy pri križení s materiálom rozličnej proveniencie

kontrolná škôlka

škôlka na skúmanie potomstiev vybraných rastlín, pochádzajúcich zo šľachtiteľského procesu v predchádzajúcich etapách

kontrolný dielec

dielec so štandardnou odrodou, s ktorou sa porovnávajú pokusné odrody za rovnakých podmienok

konzervatívizmus dedičnosti

ustálená, vonkajšími vplyvmi ťažko meniteľná dedičnosť príslušníkov čistých foriem, príp. starých jedincov

korelácia

vzájomný vzťah medzi premenlivými znakmi alebo vlastnosťami

korelačný koeficient

koeficient vyjadrujúci silu korelácie

kozmpoliti

organizmus so širokým areálom výskytu

krajová odroda = krajová sorta = miestna odroda = miestna sorta
odroda vznikajúca v dôsledku prírodného a primitívneho umelého výberu v určitej oblasti s konkrétnymi pôdnoklímatickými a agrotechnickými podmienkami

lineárna korelácia

jednoduchá korelácia, pri ktorej so stúpajúcimi alebo klesajúcimi hodnotami jedného znaku stúpajú alebo klesajú hodnoty znaku druhého

linia

potomstvo vybranej samoopelivej rastliny

makroskúsky výkonnosť potomstiev

vlastné skúšky výkonnosti, ktoré sa robia ihneď po dosiahnutí dostatočného množstva semena alebo sadiva

medzidruhová hybridizácia = medzidruhové križenie = interspéciová hybridizácia = interspéciové križenie

križenie príslušníkov rôznych odrôd v rámci druhu

medziodrodové križenie = medzisortové križenie

križenie príslušníkov rôznych odrôd v rámci druhu

medzisortová cudzoopelivosť

vzájomná opeľovacia schopnosť medzi príslušníkmi rôznych odrôd v rámci druhu

metóda dlhých parciel

metóda hodnotenia odrodového materiálu na úzkych, až 150 m dlhých parcelách tak, že sa medzi dve štandardné parcely vkladajú dve alebo viaceré parcely skúšobné

metóda dvojíc

spôsob usporiadania a hodnotenia pokusu, pri ktorom sa vždy za dvoma pokusnými variantmi umiestňuje kontrola, takže každý variant sa osobitne porovnáva s kontrolným variantom

metóda latinského obdĺžnika

spôsob usporiadania odrodového materiálu v poľnom pokuse tak, že stĺpce sú dvojité, príp. viacnásobné, pričom počet pokusných členov musí byť deliteľný počtom opakovaní a počtom radov

metóda latinského štvorca

metóda hodnotenia odrodového materiálu v poľnom pokuse zostave-

1 2 3

nom podľa nasledujúcej schémy: 3 1 2 tak, aby sa každý člen pokusu

2 3 1

vyskytval raz v rade a raz v stĺpci

metóda mentora

Mičurinova metóda ovplyvňovania hybridného organizmu organizmom s ustálenou dedičnosťou cestou vegetatívneho spojenia

metóda sprostredkovateľa

metóda vzdialenej hybridizácie, pri ktorej sa kríženie medzi vzdialenými formami dobieha predbežným krížením jedného rodiča s formou bližšou (sprostredkovateľom)

metodický výber

systematický výber určitým smerom cielavedome voleným šľachtiteľom

mikroskúšky výkonnosti potomstiev

skúšky výkonnosti v prvej generácii pri rastlinách s malým koeficientom rozmnožovania

mnohonásobná korelácia

vzťah jedného premenlivého znaku k viacerým iným znakom

množenie

rozmnožovanie elitného materiálu (prvé, druhé atď.)

nededičná premenlivosť

premenlivosť dotýkajúca sa ontogenézy, pri ktorej získané zmeny sa neprenášajú na potomstvo

negatívny výber

odstraňovanie nevhodných jedincov zo sledovaného súboru

nekrížiteľnosť

neschopnosť vzájomného oplodenia medzi príslušníkmi dvoch viac alebo menej príbuzných skupín

neplodnosť hybridov

neschopnosť jedincov, vznikajúcich ako produkt kríženia medzi príslušníkmi určitých skupín, prinášať potomstvo

nepohlavné rozmnožovanie = asexuálne rozmnožovanie = vegetatívne rozmnožovanie

rozmnožovanie iným spôsobom ako pohlavným

obnova sort

periodická náhrada viacročným používaním zhoršených osív zlepšeným osívom tej istej sorty

odrodová čistota

stupeň morfologickej vyrovnanosti odrody v porovnaní so štandardom

odrodová kontrola

kontrola čistoty odrôd

odrodové normy

normy pre hodnotenie odrodovej čistoty

odrodové osvedčenie

úradný doklad šľachtiteľskej stanice o príslušnej odrode

odrodové skúšky

skúšky výkonnosti odrôd a ich vhodnosti pre určité oblasti

odrodové vlastnosti

komplex vlastností charakterizujúcich určitú odrodu a odlišujúcich ju od iných odrôd príslušnej plodiny

odrodovoliniový hybrid

produkt kríženia medzi odrodou a čistou liniou

odrodový pokus

pokus založený na prieskume výkonu a kvality novošľachtených odrôd na určitom mieste v porovnaní so štandardnou sortou

ochranný pás

porast okolo pokusných plôch zabezpečujúci presnosť a vyrovnanosť pokusu

oospóra

oploďnená vaječná bunka

opakované kríženie

šľachtiteľský postup, pri ktorom sa krížence medzi dvoma východiskovými odrodami krížia opäť s rodičovskou odrodou so žiadaným komplexom vlastností

párová metóda

metóda dlhých parcel, pri ktorej sa medzi dve štandardné parcely vkladajú dve parcely skúšobné

partenogamia

splynutie dvoch samičích gamét

pasívny výber

výber jedincov vyhovujúcich vytýčenému cieľu bez toho, že by ich vlastnosti boli ovplyvňované zásahom človeka

peľ

samčie pohlavné bunky u rastlín

peľnica

časť tyčinky obsahujúca peľové zrná v dvoch peľových vreckách

pelória

reverzia časti jedincov druhu s asymetrickými kvetmi na vytváranie pravidelných kvetov

peľové vrecúško

útvár, ktorým peľové zrno prerastá do semenníka

perfektný = hermafroditický = obojpohlavný

tykajúci sa kvetov so samčimi a samičimi pohlavnými orgánmi

permanentný hybrid

kríženec, ktorý v dôsledku vypadnutia určitých fenotypov pod vplyvom letálnych faktorov ostáva konštantný

placenta (lôžko u živočíchov, semenica pri rastlinách)

ústroj sprostredkujúci látkovú premenu medzi zárodkom a materským organizmom

plastičnosť znakov a vlastností

premenlivosť a prispôsobivosť znakov a vlastností vplyvom vonkajších podmienok

plodnosť

kvantitatívne i kvalitatívne vyjadrenie schopnosti rozmnožovania

plynulá premenlivosť

premenlivosť v rámci systematickej jednotky prejavujúca sa nepatrnými rozdielmi, ktoré tvoria súvislý rad

podpník

komponent vrúbľovania majúci vlastný koreňový systém

pohlavné rozmnožovanie

rozmnožovanie v dôsledku splyvania pohlavných buniek

pohlavné ústroje

ústroje slúžiace na pohlavné rozmnožovanie

pohlavnosť

morfológická a fyziologická vlastnosť jedinca podmieňujúca jeho príslušnosť k určitému pohlaviu

poľné uznávanie

Kontrola kvality odrodového materiálu v poľných podmienkach

porovnávací sortový pokus

pokus, v ktorom sa hodnotí výkonnosť viacerých odrôd súčasne

porovnávacie odrodové skúšky = porovnávacie sortové skúšky

hodnotenie kvality novošľachtenej odrody v porovnaní so štandardnou odrodou a východiskovou formou

porovnávacie pokusy = štátne registrované pokusy

pokusy robené odrodovou skúšobňou podľa jednotných metodík za účelom výberu najlepšej odrody a zistenia jej vhodnosti pre určitú pestovateľskú oblasť

pozitívna korelácia

lineárna korelácia, pri ktorej so stúpajúcimi hodnotami jedného znaku stúpajú hodnoty znaku druhého

pozitívny výber

výber žiadanému cieľu vyhovujúcich jedincov

predbežné odrodové skúšky

skúšky spĺňajúce podobnú úlohu ako kontrolné škôlky, v ktorých sa však kladie hlavný dôraz na presnejšie overenie výrobných hodnôt skúšaných odrôd

predbežné vegetatívne zblíženie

Mičurinova metóda na prekonanie nekrížiteľnosti medzi vzdialenými formami spočívajúca v tom, že sa zvolené rodičovské jedince najprv na seba navrúbľujú, až potom sa navzájom opeľujú

premenlivosť

schopnosť organizmov meniť svoje morfológické a fyziologické znaky v priebehu vývoja

prenosná škôlka

každoročne premiestňovaná škôlka

príbuznosť

počet generácií, ktorými sú určité jedince vzdialené od spoločného predka

príemerná vzorka

časť sledovaných jedincov, resp. prípadov súboru zahrnujúca celú jeho variáciu šírku a charakteristické vlastnosti

priestorová izolácia

zachovanie určitej, pre jednotlivé plodiny rôznej vzdialenosti medzi príbuznými cudzoopelivými porastmi s cieľom zabrániť vzájomnému opeľeniu

prírodná populácia

zmes potomstiev viacerých jedincov v rámci taxonomickej skupiny (variety)

prispôsobivosť

schopnosť jedinca asimilovať podmienky prostredia

produkčné odrodové skúšky

skúšky, ktorými sa hodnotí výnosnosť sledovanej odrody

proterancia

tvorba kvetov pred listami

provokačná metóda

metóda umelej infekcie pri skúšaní odolnosti voči chorobám, príp. iného umelého zásahu pri skúšaní odolnosti voči nepriaznivým podmienkam

pupeňová variácia = sport

somatická mutácia pri rastlinách

rajonizácia odrôd = rajonizácia sort

rozmiestvanie odrôd podľa vhodnosti pre podmienky určitých pestovateľských oblastí

rajonizačné skúšky

hodnotenie výkonnosti odrôd v rozličných oblastiach v porovnaní s odrodami osvedčenými pre príslušné oblasti

rastlinné semeno

premenené rastlinné vajíčko so zárodokom

rastlinné vajíčko

mnohobunkový ústroj zodpovedajúci živočíšnemu vaječníku alebo jeho častiam

rastlinný plod

premenený plástik obsahujúci semeno, zahrnujúci často aj iné kvetné časti

reprodukcia

1. rozmnožovanie,
2. množenie

rezkovanie

spôsob nepohlavného rozmnožovania rastlín umelou cestou osovými alebo koreňovými odrezkami

rodokmeň = pedigree

evidencia minimálne troch generácií predkov (v plemenárskej praxi päť generácií)

rozkolisná dedičnosť

dedičnosť hybridov ľahko ovplyvniteľná prostredím v dôsledku toho, že vytvárajú viaceré typy pohlavných buniek

semenník

časť piestika nesúca vajíčka

sexuálna afinita

sila, ktorou sú príťahované určité pohlavné bunky tak, aby bol zabezpečený optimálny priebeh oplodnenia

skúšky výkonnosti potomstiev

hodnotenie potomstiev vybraných rastlín; rozoznávame makroskúšky a mikroskúšky

slepý pokus

1. pokus, ktorým sa vyšetruje vyrovnanosť pokusného pozemku.
2. kontrolný pokus

sortová akosť = odrodová akosť = sortová kvalita

stupeň spĺňania požiadaviek kladených na sortu

stála škôlka

škôlka umiestená trvale na jednom mieste

staminodácia

premena iných častí kvetu na tyčinka

staminódium

abortatívna alebo nedokonale vyvinutá tyčinka

stenochor

organizmus s úzkym areálom výskytu

sterilizácia

proces vyvolania sterility

superelita

1. rastlina vybraná za účelom genetickej analýzy jej vlastností,
2. rastlina vybraná z vyšfachteného materiálu na rozmnoženie za účelom zachovania žiadanych vlastností

šachovnicová metóda

metóda hodnotenia odrodového materiálu pri náhodnom usporiadaní odrôd v jednotlivých opakovaniach bez použitia štandardnej odrody

škôlka

chránený pozemok pre šľachtiteľský materiál

šľachtenie = zošľachtovanie

odbor zaoberajúci sa spôsobmi zdokonaľovania zdomácnených živočíšnych a rastlinných organizmov v prospech človeka

šľachtiteľská škôlka

škôlka na skúmanie potomstiev v rôznych generáciách výberov

šľachtiteľský výber

výber jedincov zodpovedajúcich šľachtiteľskému cieľu v F_2 a vyšších generáciách

štandardná metóda

metóda hodnotenia odrodového materiálu, pri ktorej sú pokusné dielce usporiadané vedľa seba, pričom sa po určitom počte parcel vkladá štandardná parcela (podľa vzorca $\sqrt{n+1}$, n = počet sledovaných odrôd)

štandardný typ

súbor vlastností, ktoré musí dosahovať šľachtený organizmus ako zástupca určitého plemena alebo sorty

trojlíniový hybrid

produkt križenia F_1 generácie jednoduchého hybridu s čistou líniou [(A×B)×C]

tyčinka

samčí pohlavný orgán pri rastlinách

umelá partenogéza

umelo vyvolaný vývin zárodku bez oplodnenia vajíčka pri organizmoch vyvíjajúcich sa normálne iba po oplodnení (chemickým alebo fyzikálnym zásahom)

umelá populácia

zmes viacerých vopred vyskúšaných potomstiev

umelé križenie = umelá hybridizácia

človekom riadené alebo vykonávané križenie

uznávacie konanie

úradné zistenie identity novej sorty a jej odlišnosti od iných uznaných sort, príp. uznaných odrôd príslušnej plodiny

variálny polygón

spôsob grafického vyjadrenia premenlivosti určitého znaku lomenou čiarou

vetropelivosť

prenášanie peľu vetrom

vnútroodrodové križenie = vnútrošortové križenie = vnútrošortová hybridizácia

alogamia v rámci odrody pri samoopelivých rastlinách
vrod

1. gén,
2. sklon pre získanie určitej nededičnej vlastnosti v priebehu vnútro-maternicového vývinu zárodka

vrúbľovanie

spôsob spájania dvoch organizmov nepohlavnou cestou

výber

1. jeden z faktorov evolúcie,
2. šľachtiteľský výberový materiál

výber rodičovských párov = cieľavedomý výber rodičov

výber rodičovských foriem na križenie tak, aby sa čo najúčinnejšie dosiahol šľachtiteľský cieľ

výkonnostné skúšky

skúšky sledujúce kvalitu a produktivnosť sorty v porovnaní s osvedčenou sortou v príslušných podmienkach

výrobné odrodové skúšky

odrodové skúšky, v ktorých sa zisťuje vhodnosť príslušnej odrody pre normálnu produkciu v rážone šľachtiteľskej stanice

vývoj

proces zdokonaľovania sa skupiny alebo jedinca

X generácia

potomstvo ožiareného semena

záporná korelácia

lineárna korelácia, pri ktorej so stúpaním hodnôt jedného znaku klesajú hodnoty znaku druhého

zárodočné vrecko

útvár rastlinného vajčka vznikajúci trojnásobným rozdelením haploidného jadra po meióze

zblierková škôlka

škôlka založená pre výskum východiskového šľachtiteľského materiálu

zložitý medzilínový hybrid

produkt križenia medzi viacerými čistými líniami

L. Rabanová

Z MAĎARSKO-SLOVENSKEJ HYDINÁRSKEJ TERMINOLÓGIE

baromfiólak	kuriny
baromfitenyésztés	chov hydiny, hydinarstvo
belső héjhártya	podškrupinová blana
borsótaraaj	hráškovitý hrebeň
celluloid gyűrű	celuloidový špirálový krúžok
csapófészek	kontrolné hniezdo
csibenevelés	odchov kurčiat
csákrakorong	zárodočný disk
csopotortas pároztatás	skupinové pripravovanie
egyszerű fűrészelt taraj	jednoduchý hrebeň
elitől	kmeňový kurín
fajtatizta tenyésztés	čistokrvná plemenitba
füllebeny	uňka
gácsér	káčer
gúnár	gunár
gyöngytyúk fajták	plemená perličiek
fehér gyöngytyúk	biela perlička
kékesszürke vagy közönséges gyöngytyúk	modrosivá alebo obyčajná perlička
hárembeli pároztatás	skupinové (háremové) pripúšťanie
híg fehérje	tekutý bielok
hím	samec
ivar	pohlavie
ivarérett	pohlavne zrelý
ívtartalanítás (kappanozás)	kapňovanie
jégszinor	chalašie
jércék	mládky
jérce-tojás	vajcia mládok
kacsa	kačica
kacsa fajtai	plemená kačic
magyar kacsa	maďarská kačica
pekingi kacsa	pekinská kačica
campbell kacsa	kačica khaki-Campbell
indiai futókacsa	indický bežec
roueni kacsa	rouenská kačica
pézsmaréce	pižmová kačica
kacsatenyésztés	chov kačic
kakas	kohút
keltethetéség	lahnivosť

keltetőhelyiség	liaheň
keltetőtojás	násadové vajcia
keresztezés	križenie
kézből pároztatás	prípúšťanie z ruky
kifutó	vybeh
kiselejtezni	vybrakovať
kotlás	kvokanie
lábgyűrű	krúžok
légkamra	vzduchová bublina
lúdentenyésztés	chov husí
lúd fajtái	plemená husí
emdeni lúd	emdenská hus
holmogori lúd	cholmogorská hus
kínai hatyú vagy búlos lúd	čínska číže labutia hus
olasz lúd	talianska hus
magyar lúd	maďarská hus
toulousei lúd	toulouseka hus
méh (uterus)	uterus, maternica
mélyalom	hiboká podstielka
mészhéj	škrupina
mesterséges (gépi) keltetés	umelé (strojové) liahnutie
mesterséges termékenyítés	umelé osemeňovanie (inseminácia)
nevelőház	odchovňa
nevelőketrec (battéria)	batéria
nőstény	samica
növendék állatok	mladé zvieratá
ól	kurin
örökölhetőség	dedičnosť
párosítási jegyzék	prípúšťací záznam
pároztatás módjai	spôsoby pripúšťania
pecsenyecsbé (broyler)	brojler, pečenáč
petefészék	vaječník
petevezető	vajcovod
pulyka bak (kakas)	moriak
pulykacsibe	morka
pulykatenyésztés	chov moriek
pulyka fajtái	plemená moriek
bronzpulyka	bronzová morka
magyar pulyka	maďarská morka
mexikói pulyka	viržínska morka

rézpulyka	bronzová a viržínska hybridná morka
rokontenyésztés	príbuzenská plemenitba
rózsataraj	ružicový hrebeň
szárnyjelző	krídlóvá značka
szárnyszám	krídlóvé číslo
szekrényes keltetőgép	skriňová liaheň
sarkantyúk	ostrohy
selejtezés	brakovanie
sűrű fehérje	tuhy bielok
taraj	hrebeň
tenyésztés	plemenitba
termékenység	plodnosť
terméketlen	terméketlen
természetes keltetés	természetes keltetés
tojás	tojás
tojáshéj színe	farba vajcovej škrupiny
tojásmérleg	váha na vajcia
tojás osztályozása	triedenie vajec
tojásrakás	znáška
tojás rakározás	uskladnenie vajec
tojások lámpázása	presvecovanie vajec
tojássárgája (szik)	žltok
tojástartó tálca	lieska
tojófészék	hniezdo
tojótyúk	nosnica
tollazat	perle
tyúkfajták	plemená sliepok
fehér leghorn tyúk	biela leghornka
fehér magyar tyúk	maďarská biela
fogyolyszínű olasz tyúk	vlaška jarabičia
kopasznyakú magyar tyúk	sedmohradská holokrčka
new-hampshire	hampširka
rodejlendi	rodejlendka
sárga magyar tyúk	žltá maďarská
sávozott plymouth	žíhané plymutky
ülőrudak	bidlá
vadlúd	divá hus
vándoról	prenosný kurin
vegyeshasznosítású fajták	plemená s kombinovanou
vedlés	űžitkovostou
	přechnutie

R. J. Vančiková,
Pobočka Československej akadémie
pódohospodárskych vied, Výskumný
ústav pre chov hydiny
Ivanka pri Dunaji

POZNÁMKY A DISKUSIE

SKLOŇOVANIE NÁZVOV ŠACHOVÝCH FIGÚR POMENOVANÝCH PODĽA MIEN OSŔOB ALEBO ZVIERAT MUŽSKÉHO RODU

Na označenie šachových figúr používajú sa niektoré osobné alebo zvieracie podstatné mená, napr. *kráľ, jazdec, pešiak, strelcec, dáma, kráľovná, kôň*. (Pomenovanie *kráľovná a kôň* sa však hodnotia ako nesprávne. Pozri: *Zo šachovej terminológie*, SON VI, 1958, 231 a n.) Skloňovanie slov *dáma a kráľovná* neposobí nijaké ťažkosti, pretože v ženskom rode sa nelíšia skloňovaním podstatné mená, ktoré označujú osobu alebo zviera, od podstatných mien, ktoré označujú veci (porov. napr. *žena, mrena - cena, pena* a pod.). Pri slovách mužského rodu máme však rozdielne skloňovanie životných a neživotných podstatných mien. Ak sa použije meno osoby alebo zvierata na označenie neživej veci, môže sa slovo naďalej skloňovať ako životné podstatné meno (pri menách zvierat len v jednotnom čísle; v množnom čísle sa takéto slová skloňujú ako neživotné), môže sa však čiastočne alebo aj úplne skloňovať ako neživotné podstatné meno.

V doterajších gramatických príručkách sa o skloňovaní názvov šachových figúr osobitne nehovorí. V niektorých príručkách sa však aspoň uvádzajú ako príklady, takže si môžeme utvoríť obraz o ich skloňovaní. Tak v *Učebnici slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl* (Bratislava, 1951, 100) a v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho, J. Štolca a J. Ružičku (Martin 1955, 3. vyd., 136) sa hovorí, že mená mužských životných používaných na označovanie vecí majú akuz. sing. podľa životných, napr. *mat v kartách kráľa, stratit v šachoch strelca, pešiaka, jazdca*. Z tejto poučky by vychodilo, že v ostatných pádoch jedn. a množ. čís. je neživotné skloňovanie. Okrem toho treba pripomenúť, že ani v akuz. sing. nemusí byť vždy skloňovanie podľa životných, čo sa v týchto príručkách spomína v ďalšom výklade (na príklade *plynovej kohátk*). V iných gramatických príručkách (pozri: *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií*, 2. vyd., Bratislava 1953, 51; *Slovenská gramatika*, Martin 1953, 65; *Učebnica jazyka*

slovenského pre 9.-11. ročník všeobecnouzdélovacích škôl, Bratislava 1954, 61; *Slovenská gramatika a sloh pre 1. ročník pedagogických škôl*, Bratislava 1955, 103) sa hovorí, že „mená mužských životných používané prenesene na označovanie vecí“ alebo „mená osôb mužských životných používané prenesene na označovanie vecí“ (tak v učebnici pre 1. roč. pedagogických škôl) sa skloňujú podľa životných (s rovnakými príkladmi ako v predošlých dvoch príručkách, ktoré sme citovali vyššie). Podľa týchto príručiek sa teda názvy šachových figúr skloňujú životne vo všetkých pádoch.

V citovanom súpise šachových termínov (aj v ďalšej časti, ktorá je na str. 265-267 toho istého ročníka) sa názvy šachových figúr podľa mien osôb skloňujú životne vo všetkých pádoch: *pešiaka*, ktorý sa premiestil o dve polia, možno brať pešiakom v bezprostredne nasledujúcom ťahu tak, akoby sa premiestil iba o jedno pole; vyvinúť strelcov na polia b2, g2, resp. b7, g7; súborný názov pre kráľa, dámu, vežu, strelca a jazdca; súborný názov pre figúry a pešiakov; dvaja pešiáci rovnakej farby na jednom stĺpci.

Výslovne hovorí o skloňovaní názvov šachových figúr Richard Schnek vo svojej štúdií *K morfológičným kategóriám mužských podstatných mien* (Slovenská reč XX, 1955, 352). Autor uvádza: „Mená zvierat a pôvodné životné podstatné mená označujúce po prenesení neživé pojmy, veci alebo predmety, v ktorých pociťujeme ešte značnú mieru pôvodnej životnej funkcie (popri zvieratách sú to napr. figúry v kartách, v šachu ap., ako dolník, horník, kráľ, túz, strelcec, jazdec), teda mená bytosti, vecí alebo predmetov s maximálne pociťovanou prítomnosťou životnosti, dostávajú sa do kategórie substantív so širokým zastúpením životných pádových prípon, a to v celom jednotnom čísle (*medveďovi, medveďa, o medveďovi, dolníkovi, dolníka, o dolníkovi, strelcovi, strelca, o strelcovi*) popri neživotných pádových príponách v celom množnom čísle (*medveďe, jelene, dolníky, horníky, krále, túzy, strelce, jazdce*).“ Podľa toho názvy šachových figúr *kráľ, strelcec, jazdec* atď. sa skloňujú rovnako ako zvieracie podstatné mená mužského rodu. Treba pripomenúť, že Schnek nečítuje nijaké konkrétne doklady, ktoré by potvrdili jeho záver o neživotnom skloňovaní mien *kráľ, strelcec* atď. v množ. čísle.

Je teda otázne, či sa názvy šachových figúr podľa mien osôb skloňujú v množnom čísle životne alebo neživotne. (V jednotnom čísle sa podľa všetkých príručiek a literatúry skloňujú životne, takže tu nie je nijaký problém.)

Z hľadiska dokladového materiálu, ktorý máme k dispozícii (získali sme ho vlastnou excerpciou), sa ukazuje, že Schnekovo určenie skloňovania názvov šachových figúr podľa mien osôb nie je správne. Názvy šachových figúr podľa osôb si nielen v jednotnom, ale aj v množnom čísle ponechávajú pôvodné životné skloňovanie.

Napr. Centrálni pešiaci (Život 1956, 4, 220). — Pod týmto názvom vyšla pred nedávnom obsažná šachová príručka bratislavského kandidáta majstra Imricha Ivanču s prehľadom postavení, v ktorých ostali súperom veľa pešiaci (Lud 1956, 31, 7). — ...teda 8 vzatých figúr, dáma, veže, strelci, jazdci a pešiak (Lud 1956, 51, 5). — ostáva teda dáma a obaja jazdci (tamže). — Aby si aj tieto figúrky zahráli, musia ukázať „činnosť“ čierni pešiaci (Matičné čítanie 1954, 160). — ...rozbití pešiaci sú síce slabí (tamže, 496). — ...po 34. Jc1 35. Td4+ (jediné proti hrozbe Jd2) Jxd4 36. eXd4 Kd5 padnú pešiaci bieleho na dámskom krídle (Ludový rozhlas 1952, 17, 16). — ...„od začiatku partie“ stoja dvaja iní pešiaci (Ludový rozhlas 1952, 49, 16). — bieli pešiaci idú hore (tamže). — Má o pešiaka viac a jeho spojenie pešiaci sú garanciou výhry (Ludový rozhlas 1953, 26, 15). — Kráľi oboch strán sú v centre šachovnice (Lud 1953, 163, 6). — Ešte horšie je Dg7, pretože tam by bola dáma celkom mimo hry a čierni pešiaci by boli na dámskom krídle bezbranní (Smena 1954, 73, 4). — Po tomto blokovani centra bieli strelci sa už nedostanú do hry (Život 1956, 33, 20). — ostali by potom nerovnakí strelci (Svet socializmu 1956, 33, 18). — Na poliach, kde teraz stoja kráľi, normálne bývajú jazdci (Život 1956, 41, 20). — Koľko strelcov možno maximálne postaviť na šachovnicu tak, aby na jednej diagonále nestáli dvaja strelci (t. j. aby strelci neboli vzájomne krytí?) (Život 1957, 4, 18). — spojenie voľných pešiaci znamenajú vždy značnú silu (Život 1957, 18, 20). — V oslabenom postavení bieleho — izolovaní pešiaci (Život 1957, 24, 20). — Slabosť čierneho tvoria pešiaci (Národná obroda 1948, 100, 12). — Zdvojenie pešiaci sa v teórii šachov hodnotia ako slabí (Národná obroda 1948, 123, 12). — Životné tvary pešiaci, kráľi atď. sa sústave používajú napr. v knihe Imricha Ivanču v *Vežovú koncovku* (Bratislava 1956).

Rovnako môžeme uviesť početné doklady na životné skloňovanie v akuz. plur., kde je zase rozdiel medzi skloňovaním životných a neživotných podstatných mien (u životných akuz. pl. = gen. pl., u neživotných akuz. pl. = nom. pl.).

Napr. čierny má vežu a dvoch pešiacov (Matičné čítanie 1954, 496). — biely stratí obidvoch strelcov (tamže). — „Troch pešiacov premením za sebou v slabú figúru, to je genálne“, gratuloval som bielemu (Život 1956, 16, 22). — Čierny chce po d7—d5 vymeniť bieloľopných strelcov (Ludový rozhlas 1953, 7, 29). — No aj tak po 13. 7Xg7+ má biely za obetovanú figúru troch pešiacov (tamže). — Avšak pozor na ostatné figúry, najmä na strelcov (Ludový rozhlas 1952, 49, 16). — streliec by k tomu potreboval vedieť presakovať pešiacov (tamže). — Po čom biely udrží figúru za dvoch pešiacov (Ludový rozhlas 1953, 17, 16). — Biely si teraz vytvorí spojených voľných pešiacov (Lud 1955, 78, 6). — Biely má dvoch strelcov (Čs. šport 1954, 29, 6). — Za kvalitu dostane čierny dvoch spojených voľných pešiacov (Čs. šport 1954, 97, 4). — Už má

dvoch spojených voľných pešiacov (Život 1956, 40, 20). — Na šachovnici má biely už štyroch jazdcov. Dúfame, že vaši susedia vám požičali dvoch jazdcov (Život 1956, 46, 20). — Umožňuje obet figúry za dvoch pešiacov (Obrana ľudu 1957, 132, 7). — Biely obetuje však ďalších dvoch pešiacov v zámere útoku (Svet socializmu 1957, 25, 19). — Po výmene dám biely bude mať o dvoch pešiacov viac (Život 1957, 28, 20). — Biely takto kryje svojho pešiaka; bude mať o troch pešiacov viac (tamže). — Obidvoch ohrozených pešiacov má a dá môže biely kryť len fahmi Dg4 alebo De4. Mal by za ňu štyroch pešiacov (Pravda 1957, 291, 10). — Má rôznofarebných strelcov (Pravda 1957, 311, 10). — V prípadnej koncovke má malú výhodu vzhľadom na zdvojených čiernych pešiacov (Svet socializmu 1957, 29, 19). — Biely má teraz spojených bielych pešiacov (Život 1957, 33, 20). — Napred treba zahnať strelca a potom môže čierny kľudne dobrať slabých bielych pešiacov (Svet socializmu 1958, 30, 19). — Čierny obetuje figúru za dvoch pešiacov (Život 1958, 8, 20). — Akuz. plur. pešiacov, kráľov atď. nachádzame zase v príručke Imricha Ivanču, ktorú sme tu už spomínali.

Podobne sa zachováva životné tvary pri názvoch šachových figúr čínskeho šachu, o ktorom sa píše v článku *Čínsky šach* (Lud 1956, 37, 7). — V čínskom šachu sú názvy figúr trochu odlišné od našich názvov. Aj tu sa však vyskytujú — rovnako ako v našom šachu — názvy figúr podľa osôb alebo podľa zvierat. Z uvedeného článku uvádzame vety, v ktorých sú názvy šachových figúr podľa mien osôb:

Vedľa neho sú dvaja učenici, ovládajúci jedine zakreslené uhlopriečky. — Na mieste našich strelcov stoja u červených ministri a u čiernych slony s pôsobnosťou uhlopriečne o 2 polia. — Veže majú rovnaký chod, len sa nemajú vozy. Jazdci sú kone. — Vpredu sú vojaci. — Ministri a slony nesmú cez rieku.

V anglickej šachovej terminológii sa *strelce* nazýva *biskup*, *jazdec* (*kôň*) je *rytler*, *dáma* je *kráľovná*. Zase tu môžeme doložiť v mn. č. životné skloňovanie: ...ako môžu strelci a či ako to v anglickej terminológii nazývajú, „biskupi“ byť takí pohybliví (Miloš Ruppeldt, India, krajina dávnych múdrostí, Bratislava 1956, 104).

Prejdime teraz na názvy šachových figúr podľa mien zvierat.

K týmto názvom patrí slovo *kôň* (dosiaľ sa ešte často používa) a z čínskeho šachu slovo *slon* (popri slove *kôň*). V jednotnom čísle je tu životné skloňovanie, ako ukazuje vyjadrenie *oziať koňa* (úzus). V 1. páde množ. čísla doklady ukazujú na neživotné skloňovanie v zhode s pôvodným skloňovaním názvov zvierat (doklady pozri vyššie pri názvoch z čínskeho šachu). Rovnako je to aj v 4. páde množného čísla, ako ukazuje tento doklad: Desaf minút pozeral na figúry, zodvihol zrak na súpera a opäť sa sklonil nad kráľov, kone a ostatné kvality (Roháč 1959, 319).

Môžeme rezumovať.

Všetky citované doklady jednoznačne ukazujú, že Schnekovo určenie skloňovania názvov šachových figur pomenovaných podľa mien osôb nie je správne. Správne sa postupuje v uvedenom súpise termínov zo šachovej terminológie, ktorý je odtlačený v tomto časopise. Názvy šachových figur podľa mužských osobných mien majú dôsledne životné skloňovanie nielen v jednotnom čísle (čo uznáva aj Sohnek), ale aj v množnom čísle. Názvy šachových figur podľa mien zvierat majú v jednotnom čísle životné skloňovanie, v množnom neživotné. Celkovo teda príslušné mužské osobné aj zvieracie podstatné mená pri označovaní figur v šachu ponechávajú si svoje pôvodné skloňovanie.

L. Duoné

B. Kostický

NOVÁ ŠKOLA SLOVENSKÁ

Koncepcia práce je založená na marxistickom ponímaní národnostnej otázky a buržoázne národných hnutí. Vychádzajúc z tejto pozície autor sa usiluje osvetliť politickú činnosť Novej školy jednak z hľadiska jej triednej motivácie, jednak z hľadiska základných problémov súčasnej slovenskej spoločnosti.

Ako kritérium pre hodnotenie politiky Novej školy slúžia autorovi hospodársko-sociálne, politické a národnokultúrne problémy súčasného Slovenska. Autorovi sa tu podarilo načrtnúť postoj Novej školy k roľníckej otázke, k rodiacej sa robotníckej triede, ďalej jej pomer k martinskému národnáriškemu krídlu, a v tejto súvislosti i jej názory na česko-slovenské vzťahy a otázky slovenskej vzájomnosti a zároven ukázať rozdiely v názoroch jej príslušníkov i úlohu Novej školy ako celku v našom národnom vývine.

Význam práce spočíva v tom, že prispieva k objasneniu jedného z doteraz málo známych a pritom významných úsekov našich dejín. SAV 1959, str. 148, brož. Kčs II, 80.

E. Forbát

DEJINY BRATISLAVSKÉHO OBCHODU

Práca dr. Forbáta je založená na preskúvaní veľkého množstva archívnych prameňov. Práca nepodáva len podrobné dejiny bratislavskej obchodnej gildy, ale všima si aj celkovo hospodársky a sociálny vývin mesta v období 18.—19. stor. Rámcom celého diela je najmä boj medzi kapitalistickými a feudálnymi formami obchodu a konečné víťazstvo foriem kapitalistických. Prá-

NOVÉ KNIHY SAV

ca podáva ďalej veľmi cenný materiál o doprave na Dunaji, obchodných cestách, dovoze a vývoze tovarov a najmä o premene kapitálu obchodného na kapitál priemyslový. Ďalej si autor všima otázky tržných poplatkov, otázku daní, tzv. „porcií“ atd.

Hlavný klad práce dr. Forbáta spočíva v plastickom vykreslení atmosféry hospodárskeho života na Slovensku v posledných storočiach feudalizmu, v storakých prekážkach, ktoré musela kapitalistická výroba a v jej rámci aj kapitalistické formy obchodu prekonať. V tomto smere sú Dejiny bratislavskeho obchodu cenným prínosom aj pre našu marxistickú historiografiu, ktorá na jej základe môže ľahšie zovšeobecniť a stypizovať formy cechovej výroby a gildového obchodu na Slovensku na konci feudalizmu.

SAV 1959, str. 640, obr. 69, viz. Kčs 59.—

R. Marsina — M. Kušík

URBÁRE FEUDÁLNYCH PANSŤIEV NA SLOVENSKU

Prvé dva diely tohto historického dokumentárneho diela obsahujú urbáre 18. a 17. stor. Výber urbárov zachycuje všetky druhy pôdohospodárskych oblastí Slovenska aj v 18. stor.

Publikované urbáre sú v mnohých prípadoch najstaršími známymi a zachovanými podrobnejšími opismi niektorých obcí a obsahujú bohaté použiteľné a zhodnotiteľné demografické údaje, veľmi cenné najmä pre bádateľov v miestnej histórii. Dodatočné poznámky a prípisy sú presvedčivými dôkazmi fluktuácie obyvateľstva, pričom sa udávajú aj príčiny, pri nových osadliakoch niekedy aj ich pôvod, pri odchádzajúcich zasa miesto, kam odišli. Urbáre poskytujú tiež cenné údaje o ma-